MUSTAQILLIK YILLARIDA SURXONDARYO VILOYATI SANOATI TARAQQIYOTIDA XORIJIY INVESTITSIYALARNING O‘RNI

Kadirova Yakitjan Buvabayevna,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti
UDK: 94(575.1)
https://orcid.org/0009-0005-0206-1411

Annotatsiya: Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Chunki chet el investitsiyalari qo‘shimcha moliyaviy manba bo‘libgina qolmay, yangi texnologiyalar, bilim, ko‘nikmalar, faoliyat yuritish amaliyoti va yangi boshqaruv standartlari manbaidir. Maqolada mustaqillik yillarida xorijiy investitsiyalarni jalb etish natijasida Surxondaryo viloyati sanoatida xorijiy investitsiyalarning o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: chet el investitsiyalari, “Surxon-Adjanta LTD” qo‘shma korxonasi, O‘zbekiston-Turkiya qo‘shma korxonasi, Sanoat asosida tuz qazib olish, Xitoyning «China Railway Tunnel Group» (CRTG) kompaniyasi.

Аннотация: Привлечение иностранных инвестиций имеет важное значение в социально-экономическом развитии страны. Потому что иностранные инвестиции — это не только дополнительный финансовый источник, но и источник новых технологий, знаний, навыков, методов работы и новых стандартов управления. В статье анализируется роль иностранных инвестиций в промышленность Сурхандарьинской области в результате привлечения иностранных инвестиций в годы независимости.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, совместное предприятие «Сурхан-Аджанта ЛТД», совместное узбекско-турецкое предприятие, промышленная добыча соли, китайская компания «China Railway Tunnel Group» (CRTG).

Abstract: Attracting foreign investments is important in the socio-economic development of the country. Because foreign investments are not only an additional financial source, but also a source of new technologies, knowledge, skills, operating practices and new management standards. The article analyzes the role of foreign investments in the industry of Surkhandarya region as a result of attracting foreign investments during the ears of independence.

Key words: foreign investments, "Surkhan-Adjanta LTD" joint venture, Uzbekistan-Turkey joint venture, industrial salt extraction, Chinese company "China Railway Tunnel Group" (CRTG).

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION). Milliy istiqlolning qo‘lga kiritilishi bilan butun mamlakatda bo‘lganidek, Surxon vohasida ham har tomonlama rivojlanish uchun ulkan imkoniyatlar yuzaga keldi. Sobiq sovet tuzumi davrida viloyat sanoati asosan yarim tayyor mahsulotlar, ya’ni xom-ashyoga birinchi ishlov berishga ixtisoslashgan edi. Surxondaryo viloyati sanoati rivojlanishi jihatidan 1990-yilda Respublikada o‘ninchi o‘rinda turar edi. Surxondaryoda 1990-yilda jami 23 ta sanoat korxonasi bo‘lib, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 1345 mln so‘mlik mahsulotlari ishlab chiqarib, aholi jon boshiga 1011, 63 so‘mlik sanoat mahsulotlari etkazib berildi. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 1,4 mln so‘mga, xalq iste’mol mollari ishlab chiqarish esa 2,1 mln so‘mga kamaydi. Viloyat bo‘yicha 11 korxona xalq iste’mol mollari ishlab chiqarish darajasini keskin kamaytirdi.

Shu sababli ham viloyatda paxtachilik sanoati, oziq-ovqat va qurilish sanoatiga ixtisoslashgan ba’zi bir korxonalar bunyod etila boshladi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan mulkchilikka xos ko‘p ukladli tizimning shakllanishi, qolaversa Respublika hukumatining va viloyat hokimiyatining

tashabbusi bilan viloyatda sanoat korxonalarini keng miqyosda barpo qilish, viloyat sanoatiga chet el investitsiyalarini kiritish va bu orqali qo‘shma korxonalar, o‘rta va kichik korxonalarni shakllantirish borasida samarali siljishlar amalga oshirildi.

Mulkchilik yangi shakllarining vujudga kelishi, kishilarda haqiqiy mulkdorlik tuyg‘usining qaror topishi, ishlab chiqarish jarayonining tamomila yangi tartibda tashkil etilishi viloyat sanoatida ham ulkan o‘zgarishlar yasalishiga olib keldi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Chunki chet el investitsiyalari qo‘shimcha moliyaviy manba bo‘libgina qolmay, yangi texnologiyalar, bilim, ko‘nikmalar, faoliyat yuritish amaliyoti va yangi boshqaruv standartlari manbaidir. O‘zbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridanoq xorijiy investitsiyalarni jalb etish va ular uchun shart-sharoit yaratishga alohida e’tibor berib kelmoqda. So‘ngi yillarda bu sohada ko‘p ishlar amalga oshirildi. Mustaqillik yillarida xorijiy investitsiyalarni jalb etish natijasida Surxondaryo viloyati sanoatidagi o‘zgarishlarni quyida ayrim tumanlar kesimida tahlil qilmoqchimiz.

Jarqo‘rg‘on. Jarqo‘rg‘on tumanida ham mustaqillik yillarida barpo etilayotgan qo‘shma korxonalarda bir emas bir nechta jarayonlar amalga oshirildi.

Tumanda “Alpomish” O‘zbekiston-Turkiya qo‘shma korxonasi 2000-yil 1-sentyabrda qurib foydalanishga topshirildi. Korxona qurilishiga turkiyalik sarmoyadorlar tomonidan 2 mln.423,8 ming AQSh dollari (yoki 367 mln.351 ming o‘zbek so‘mi) miqdorida, O‘zbekiston tomonidan esa 288 mln.546,1 ming so‘m mablag‘ sarflandi. Korxona sexlarida o‘rnatilgan barcha jihozlar va asbob-uskunalar Turkiya tomonidan keltirilgan bo‘lib, u bir kecha kunduzda 150 tonna g‘allani qayta ishlash quvvatiga ega bo‘ldi. Qo‘shma korxonada faqat birinchi nav un ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yildi[7].

Yangi korxonadagi un mahsulotlari viloyatning Jarqo‘rg‘on, Termiz, Angor, Sherobod va Qiziriq tumanlarining savdo tashkilotlariga etkazib berilyapti. Undan chiqqan kepak omuxta em tayyorlash maqsadida Sheroboddagi un kombinatiga yuborila boshlandi. “Alpomish” O‘zbekiston-Turkiya qo‘shma korxonasida 2001-yilda 100 nafarga yaqin ishchi-xizmatchi va muhandis texnik xodimlar ishlagandi. Ularning oylik maoshlari 14,5, 15 ming so‘mni tashkil qilgan bo‘lsa, 2006 -yilda 40 nafardan oshiq ishchi-xizmatchilar mehnat qilishdi. Qo‘shma korxona “Alpomish” O‘zbekiston-Amerika qo‘shma korxonasiga aylantirilgach korxona uniga nafaqat viloyat ichki bozorida balki Tojikiston Respublikasi va Afg‘oniston Respublikasida ham talab ancha kuchaydi. Qo‘shma korxona 2005-yili 7,3 ming tonna un va un mahsulotlari ishlab chiqardi. Tayyor mahsulotning bir qismi eksport qilindi. Shu bois qo‘shma korxonaning umumiy daromadi bir mlrd. 80 mln.so‘mni tashkil qildi. Korxona sexlarida har kuni 150-160 tonna atrofida bug‘doy qayta ishlanmoqda.

1999-yilning aprelidan boshlab Surxondaryo viloyati “Jarqo‘rg‘onneft” aksiyadorlik jamiyatiga aylantirildi. 2005-yilda “Jarqo‘rg‘on neftni qayta ishlash” O‘zbekiston-Rossiya qo‘shma korxonasi qurib ishga tushirildi. Qo‘shma korxona qurilishiga Rossiyaning “Petro Maruz” Kompaniyasi ma’suliyati cheklangan jamiyati tomonidan 7 mln. AQSH dollari miqdorida investitsiya kiritilib, loyiha ishlari bajarildi[8].

Qo‘shma korxona qurilishiga Rossiyalik hamkorlar 7 mln. AQSh dollari miqdorida investitsiya kiritib, loyiha ishlarini ham bajardi. Ishlab chiqarish jihozlari Rossiyaning “Belenergomash” zavodida tayyorlandi. Korxonaga sarflangan xarajat o‘zini bir yarim yilda qopladi. Korxona ishga tushirilgach, 150 nafar jarqo‘rg‘onlik ishchi-xodimlar ish bilan ta’minlandi. “Jarqo‘rg‘onneft’” ochiq aksiyadorlik jamiyati 2010-yili 132087 tonna neft qazib olgan bo‘lsa, shu xom ashyoning 74041 tonnasini “Jarqo‘rg‘onneftni qayta ishlash” O‘zbekiston-Rossiya qo‘shma korxonasi xarid qilib, turli xil mahsulotlar tayyorladi. 2013-yili “Jarqo‘rg‘onneft’” aksiyadorlik jamiyati qoshida kasanachilik faoliyatini rivojlantirish maqsadida tikuv sexi

tashkil qilindi. Natijada sakkiz nafar xotin–qiz doimiy ish bilan ta'minlandi. Sex ish boshlagan vaqtda ushbu korxona ishchi-xizmatchilariga maxsus kiyimlar tikishga ixtisoslashgan bo‘lsa, endilikda bu erda tayyorlanayotgan kiyim-kechak turlari 10 taga etdi.

"Juita," "SunSir" hamda "BROTHERS" kabi zamonaviy tikuv mashinalari bilan jihozlangan sexda Z.Jo‘rayeva, J.Shoymardonova va O.To‘rayeva singari chevar ayollar o‘z ishining mohir ustalariga aylanishgan. Natijada bu sexga boshqa tashkilotlardan ham ko‘plab buyurtmalar qabul qilinmoqda. Tumanda 2007-yilga kelib to‘rtta qo‘shma korxona faoliyat yuritdi.

Termiz shahri. Mustaqillik dastlabki yillarida xususiylashtirish jarayoni izchillik bilan davom ettirildi. Sanoat sohasiga chet ellik hamkorlar jalb etila boshlandi. Jumladan, 1993-yilda Termiz shahrida mazkur yo‘nalishdagi dastlabki yirik loyiha dori-darmon ishlab chiqaruvchi O‘zbekiston-Hindiston hamkorligida "Surxon-Adjanta LTD" qo‘shma korxonasi ishga tushirildi[9].

Uning faoliyati Surxondaryo viloyati xo‘jalik sudining 2005-yil 6-sentyabrdagi qarori bilan bankrot deb e'lon qilinganligi natijasida tugatildi[2]. "Shindong Enerkom Ink" (Janubiy Koreya) kompaniyasining bankrot bo‘lgan "Surxon-Adjanta Ltd" qo‘shma korxonasi ishlab chiqarish maydonlarini 2007-2008-yillar mobaynida to‘liq ishlab chiqarish sikliga ega bo‘lgan to‘qimachilik ishlab chiqarishi tashkil etish uchun 3 million AQSh dollari miqdoridagi investitsiya majburiyatlari ostida bepul olish to‘g‘risidagi taklifiga rozilik berildi. Shuningdek, "Surxon" zavodi binosi ham ushbu kompaniyaga 200 ming AQSh dollari miqdorida qo‘shimcha investitsiya kiritish majburiyati evaziga topshirildi. Natijada binolar qayta ta'mirlanib, zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlandi va "Shindong Spinning Termez" qo‘shma korxonasi barpo etildi. Yiliga uch ming tonna ip-kalava ishlab chiqarish quvvatiga ega korxonada 200 dan ortiq kishi mehnat qildi[14].

Sariosiyo. Surxondaryo viloyati er usti boyliklari bilan birga er osti foydali qazilmalari bilan ham mashhur vohadir. Yaqin kelajakda geolog-olimlarning bashoratlari amalga oshib, voha hududida yangidan-yangi neft va gaz konlari ochilishiga imonimiz komil. Bu degani XXI asrda voha sanoati yanada rivojlanib, gullab yashnaydi, xalqimiz farovonligi oshadi, degan so‘zdir.

Mamlakatimizda ko‘mir qazish bo‘yicha umumiy qiymati 105,5 mln. AQSH dollarini tashkil etuvchi loyiha yuzasidan dastlabki ishlar boshlab yuborildi. U «Sharg‘unko‘mir» korxonasiga tegishli bo‘lib, Xitoyning «China Railway Tunnel Group» (CRTG) kompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi. Buning natijasida qo‘shimcha 450-500 dan ziyod yangi ish o‘rinlari yaratiladi.

Xususan, davlatimiz rahbarining 2017-yil 13- iyundagi PQ-3054 sonli qaroriga binoan 2017-2020 yillarda "Sharg‘unko‘mir" AJ ni modernizatsiya qilish ishlari yakunlanib, loyiha quvvatini yiliga 900 ming tonna toshko‘mir qazib chiqarish ko‘zda tutilgan. Ushbu qarorning 2-ilovasiga asosan "Sharg‘unko‘mir" AJ bo‘yicha 2017- yil 160 ming tonna, 2018- yil 230 ming tonna, 2019-yil 450 ming tonna, 2020- yil 450 ming tonna, 2021- yildan 900 ming tonna ko‘mir qazib olish rejalashtirilgan[1].

Sherobod. "Agroxizmat Shingdong" O‘zbek-Koreya korxonasi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O‘zbekiston Respublikasining 2005-yilgi investitsiya dasturi to‘g‘risida" gi 2004-yil 30-noyabr 560- sonli qarori, O‘zbekiston Respublikasining 2006-yilgi investitsiya dasturi to‘g‘risida" gi 2005-yil 8-noyabr PF 216-son qarori va xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi yirik va strategik zarur investitsion loyihalarni amalga oshirish masalalarini ko‘rib chiqishni muvofiqlashtirish kengashining 2005-yil 1-dekabr 36- son hamda 2006-yil 25-noyabr 34-son bayonnomalariga asosan Davlat investitsiya dasturlarini amalga oshirish maqsadida, "Oziqovqatsanoatloyiha" ma'suliyati cheklangan jamiyati bilan shartnoma tuzib, loyiha ishlari qilindi. Ushbu loyihaga asosan qurilish ishlarini "Surxondaryoagroxizmat" ma'suliyati cheklangan jamiyati bajardi va Koreya

Respublikasining “Shingdong Enerkom Ink” kompaniyasi 600 ming dollar, bir sutkada 50 tonna paxta chigitini qayta ishlaydigan va 30 tonna chigit mag‘zini ikkinchi marotaba qayta ishlaydigan “Yog‘ ekstraksiya zavodi” ni to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiya sifatida olib kirdi[11]. 2007-yilning oktyabrida Sherobod tumani “Kilkon” mahallasi hududida ushbu “Agroxizmat Shingdong” MChJ shaklidagi O‘zbekiston-Koreya qo‘shma korxonasi o‘z faoliyatini boshladi. Qo‘shma korxona 130 nafar yoshlarni ish bilan ta’minladi[12]. Sherobod, Angor, Muzrabod, Boysun, Qiziriq, Jarqo‘rg‘on va Termiz tumanlari aholisiga sifatli paxta o‘simlik yog‘i va sheluxa, shirot mahsulotlari reja asosida etkazib berildi.

Sanoat asosida tuz qazib chiqarish mustaqillik yillarida rivojlanib, korxonada dastlab Rossiyadan keltirilgan asbob-uskunalar asosida sexlar ishga tushirildi. 1993- yilda 1 million AQSh dollariga AQSh da ishlab chiqarilgan zamonaviy tezkor texnologiya keltirib o‘rnatilib, tuz qazib chiqarish uni eksport qilish besh-olti yil ilgariga nisbatan 20-30 foizga oshdi. Korxona 1999-yildan boshlab 500 ming tonna texnik, 100 ming tonna osh tuzi ishlab chiqardi[4].

Sho‘rchi. Sho‘rchi qishloqlarida tegirmonlar qurilayotgan bir pallada shahar aholisining non mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish maqsadida yangi non korxonasi qurilib ishga tushirila boshladi. Germaniya Respublikasining «Venkler» firmasidan keltirilgan asbob-uskunalar o‘rnatilgan «Surxondon mahsulotlari» ishlab chiqarish davlat xissadorlik uyushmasi tasarrufidagi bir kecha kunduzda 5 tonnagacha har-xil non mahsulotlari tayyorlab bergan yangi non korxonasi Sho‘rchi tumani markazida qurilib ishga tushirildi[5].

Sharof Rashidov nomidagi «Sho‘rchi don mahsulotlari» hissadorlik jamiyatida 1997-yilda katta hajmdagi qayta jihozlash ishlari bajarilib, 284 million 978 ming so‘m sarflandi. Un kombinatida Shveysariyaning «Byuller» firmasi texnologiyasi asosida ishlaydigan 24 ta asbob-uskuna o‘rnatildi. 1998-yilda «Sho‘rchi don mahsulotlari» hissadorlik jamiyatida qayta jihozlash ishlari davom ettirilib, Shveysariyaning «Byuller» firmasi texnologiyasi asosida tayyorlangan don maydalaydigan 24 ta asbob-uskuna keltirilib o‘rnatilishi natijasida korxonada ish samaradorligini oshirildi. Tegirmondan chiqarilayotgan unning 78 foizini birinchi nav, 40 foizini oliy nav qilib chiqarish imkoniyatiga erishildi, korxonaning quvvati kuniga 220 tonna donni unga aylantirishga etkazildi.

«Azvest-Ekspress» O‘zbekiston-Yugoslaviya qo‘shma korxonasi 1991-yil 19-sentyabrida Sho‘rchi tuman hokimligida ro‘yxatga olinib, korxona nizom jamg‘armasi 136 ming AQSh dollari bo‘lib, shundan 66,6 ming AQSh dollari yoki 49 foizi Yugoslaviya ulushi, 69,4 ming AQSh dollari yoki 51 foizi O‘zbekiston ulushidir. Nizom jamg‘armasi jami 21 million 7 ming so‘m, jumladan, 10 million 293 ming so‘mi Yugoslaviya, 10 million 741 ming so‘mi O‘zbekistonga tegishlidir. Qo‘shma korxona boshlig‘i Gulnora Xolxo‘jaeva poyabzal ishlab chiqarishga mo‘ljallangan texnologik uskunalarni o‘rnatib, 2003-yilda 24 kishi 430 juft poyabzal, 542 komplekt choyshab, 48 ta maktab sumkasi, 10 juft kirza etik, 14 juft qo‘lqop, jami 4 million 833 ming so‘mlik mahsulot ishlab chiqardi. 7 million 636 ming so‘mlik mahsulot xaridorlarga sotilib, ishchilarning o‘rtacha oylik maoshi 25 ming so‘mga to‘g‘ri keldi.

2016-yil viloyatda 11 ta yangi qo‘shma korxonalar tashkil etildi. Jumladan, Termiz shahrida 5 ta (Marg‘ilon-Termiz MChJ shaklidagi qo‘shma korxonasi, “Mustafo-Erkin-Baraka” xususiy korxonasi, Barakat-Yoqub Invest MChJ shaklidagi qo‘shma korxonasi), “Alem Axad Nazari” xususiy korxonasi, “Sadir Samir Sulaymonzoda" MChJ , Angor tumanida 1 ta (“Angor-Seul Group” MChJ shaklidagi qo‘shma korxonasi), Muzrabot tumanida 2 ta, (“Surxon Solor Grup” MChJ shaklidagi qo‘shma korxonasi, “Surxon Baraka Baliq” MChJ shaklidagi qo‘shma korxonasi), Termiz tumanida 1 ta (“Techno classical investments” MChJ shaklidagi qo‘shma korxonasi) Oltinsoy tumanida “Surxon Fruits” MChJ shaklidagi xorijiy korxonasi, Qumqo‘rg‘on tumanida

“Jian Jun” MChJ qo‘shma korxonalari tashkil etildi[13]. 2017-yilda viloyatda chet el investitsiyalari ishtirokida 63 ta korxona ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib, shundan 58 tasi yoki 96,5 foizi faoliyat yuritmoqda, qolgan 5 tasi faoliyat yuritmagan[10].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, mustaqillik bergan imkoniyatlar va amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar jarayoni viloyat sanoati taraqqiyotida ham muhim o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Natijada, sanoatning ushbu sohasiga chet el investitsiyasini jalb etish, kichik va o‘rta tipdagi korxonalarni bunyod qilish borasida muhim o‘zgarishlar amalga oshirildi. Xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar faoliyati tahlili ular respublikadagi eng faol va eng samarali xo‘jalik yurituvchi subyektlar ekanligini ko‘rsatmoqda.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil, 13-iyundagi PQ -3054-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori 26.06.2007 y. № 130.
3. Tursunov S., Qobilov E., Murtazoyev B., Pardayev T. Surxondaryo tarixi. –Toshkent: Sharq, 2004. – B. 608.
4. Tursunov S., Tursunov A., Tog‘ayeva M. Sherobod tarixidan lavhalar. –Toshkent: Yangi nashr, 2014. – B. 356.
5. Tursunov S., Eshboyev Q. Sho‘rchi tarixidan lavhalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. –B. 320.
6. Tursunov S., Qobulov E., Murtazoyev B., Pardayev B., Umarov I. Termiz tarixi. – Toshkent: YANGI NASHR, 2019. – B. 292.
7. Tursunov S., To‘xtayev A., Annayeva Z. Jarqo‘rg‘on tarixidan lavhalar. –Toshkent: Yangi nashr, 2019. – B. 320.
8. B.Yoriyev. “Qora oltin” ijodkorlari. – Termiz, 1999. – B. 51.
9. O‘roqova N. O‘zbekistonda mustaqillik davrida sanoat sohasidagi islohotlar va o‘zgarishlar jarayoni (Janubiy viloyatlar misolida)., t.f.n. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya T.,2004.-B.56-95.
10. F.U.Xolmanova. O‘zbekistonda engil va oziq-ovqat sanoati rivojlanish tarixi (Surxondaryo viloyati misolida, 1991-2020 yy) tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Termiz–2022. — B. 137.
11. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, M. 1091–fond, 1- ro‘yxat, 827- ish, 130- varaq.
12. Surxondaryo viloyat hokimligi joriy arxivi, M. 1091–fond, 1- ro‘yxat, 218- ish. 89-varaq.
13. Surxondaryo viloyat hokimligi joriy arxivi, M. 1091–fond, 1 ro‘yxat, 1160-ish, 45-varaq.
14. https://bank.uz/news/text43185_hususiylashtirish_samaralari